

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XVI, св. 1-2.

БЕОГРАД, 1967.

ДВЕ СРОДНЕ СИНТАКСИЧКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

У примерима:

- (I) *Стаде вика добријех јунака* (Н. пј. 3, 63)
(II) *Стаде писка јадне калуђере* (П. Петровић, Шћеп. 29)

и њима сличним, и по саставу њиховог предиката и по значењу имамо експресивне инпресивне реченице номиналног типа: у предикату им је инпресивни глагол + глаголска именица *стаде вика*, *стаде писка*, а логички субјекат је: у првој ген. *добријех јунака*, у другој акуз. *јадне калуђере*. Оне су семантички синоними својих опозиција с предикатима у личној форми и субјектима у номинативу. Оне значе исто што: *добри јунаци стадоше викати*, *јадни калуђери стадоше пиштати* (плакати). Али су стилски — нешто друго, а има и синтаксичке разлике међу њима.

Обе ове конструкције (I и II) и по структури својој и по значењу своје су, дакле, веома блиске, али у нечему се оне међусобно разликују. Обе имају инпресивни предикат номиналног типа: *стаде вика* и *стаде писка*. Међутим, у првој је субјекатски *генитив*, у другој *субјекатски акузатив* — и у томе је разлика међу њима. Затим, у првој има два конструктивна језгра: *инпресивно стаде вика* и *вика јунака*, тзв. *генитив субјекта уз глаголску именицу*.

Прва (I) конструкција представља активност субјекта (у генитиву), док је друга (II) пре стање субјекта (у акузативу), медијум процеса којим је у целини обухваћен. А обе конструкције су изразито инпресивне, обе значе јаке стихијне појаве које нагло отпочињу и протичу веома бурно и недољиво.

Ђ. Даничић је ове конструкције обрадио узгредно (у *Србској синтакси*, 1858, стр. 112—113) — кад је давао синтаксу генитива. Он је субјекатски генитив сврстао у класу посесивног генитива; „радња а по њој и дело припада ономе што ради, и стање ономе што се у њему налази“ (стр. 18), и наводи ту примере типа *Орање Марка Краљевића*. 2. 438; *Женидба Максима Црнојевића*, 2, 524; *Од постања људи и свијета*. П. Петровић, Шћеп. 103. Код њега се, међутим, конструкције са субјекатским генитивом, о којем је овде реч, налазе у класи партитивног генитива! У потврсти б) ове врсте тога генитива, где се, по Даничићу, изгубило партитивно значење генитива („не види се део“...) — он посебно наводи наше обрте, и дефинише их као предикате стања: генитив долази уз предикате „стати, стајати, кад са самоставним речима вика, праска итд. значе стање“ (стр. 112):

Стаде праска малијех пушака,

Стаде вика добријех јунака, 3.63

Стаде писка по пољу јунака,

Стаде вриска бијесни атова, 2. 89.

Стаде звука алке на вратима, 1.646.

Стаде бакат сурих бедевија, 3.33.

Стаде јека друма и планине, 3.42.

Стаде црне земље тутњава, 3.33,

Стоји звука на врату ћердана, 3.36.

Стоји рика крава за теладама,

Бука стоји мачванских волова, 3.28.

Свраке стане крека, Прип. 115

Моје матере стане јаук. Вук, Дан. 2, 135.

Цара стане лелек за сином, Прип. 193 — и даље преко 20 примера са *стаде, стоји, стане*.

Даничић је добро видео да генитив овде долази уз предикате *стаде вика, стоји звука, стане јаук* итд., али је тешко разумети зашто га сврстава у класу партитивног генитива. Могло би се пре схватити да га је сврстао горе у исту класу посесивног генитива, као што је *Орање Марка Краљевића*. Међутим, кад га је већ довео у везу не према тлаголској именици само (дакле, не адноминално), већ према сложену пре-

дикату *стаде вика*, — онда је најприродније било да га дефинише као субјекатски генитив. Даничић није хтео, то се јасно види, да га сврста у класу адноминалног посесивног генитива, већ га је оставио овде уз ове сложене предикате, и може се рећи да се у синтакси падежа ове конструкције не могу боље дефинисати него што је учинио Даничић. Тек у синтакси просте реченице, где се према структури предиката типолошки изучавају просте реченице, ове се реченице могу успешније дефинисати и класификовати.

Ф. Миклошић је, такође, ове конструкције обрађивао у синтакси падежа (Vergl. Syntax, 1883, S. 461—462), и оне ће ту остати код свих наших каснијих синтаксичара. Он је узео примере од Даничића, па је генитив ових конструкција, за разлику од Даничића, унео у класу аблативног генитива, генитива порекла: „Овде сврставам реченице, каже Миклошић, које имају следеће форме: срп. *Стаде јека друма и планине*. 3,42, јер овде генитив такође значи предмет од кога долази *јека*“ (С. 462), па наводи даље десетак Даничићевих примера. Као што се види, Миклошић је овде дефинисао само конструкцију *јека друма*, дакле само генитив субјекта уз глаголску именицу. Ми Даничићеву дефиницију сматрамо успелијом, зато што је он узео у рачун и ингресивну конструкцију предиката *стаде јека*, тј. *стаде вика*, *стаде праска* итд. Миклошић дефинише адноминални генитив, а Даничић адвербативни. На овом примеру Даничић се показао бољи мајстор од Миклошића, великог и ненадмашног мајстора на подручју једночланих безличних реченица.

Узећемо сада у претрес ове конструкције са акузативом. Кад је Даничић навео ове примере конструкције са генитивом, он у фусноти овако тумачи пример *Стоји цика мало и велико*: „Овде мислим да се узима „мало и велико“ као да се не мења по падежима“ (стр. 113). Даничић је овим наговестио своје схватање да у конструкцијама ове врсте не може бити акузатив субјекта.

Кад даље Даничић обрађује синтаксу акузатива, он уз примере акузатива логичког субјекта као што су:

Страх је мене биће погинуо, 1, 642.

Све пшенице, да те је милина, Б. Радичевић, 1, 126

— у фусноти пише: „овамо би ишли и овакви примери, али народни говор нема у њима четврти падеж него други (в. стр. 112)“:

Стани смијех везирске рицале. П. Петровић, Шћеп. Стаде писка јадне клауђере, Ib. id. 29.

Фиска стои младе убојнике, П. Петровић, ГВ 105.

Даничић овде поново излази са својим мишљењем да у овим конструкцијама не може доћи акузатив субјекта, мада он добро дефинише овај генитив и овај предикат, које сврстава у исту класу са *Страх је мене биће погинуо*. Само његов разлог да ово није особина народног говора не звучи убедљиво, јер је познато да је Његошев песнички језик управо са многим особинама народног језика. Даничић ту ове Његошове стихове затим доводи у везу са другим Његошевим стиховима:

*Жалије му снахин вјенац било
Него главу свог сина Андрије, ГВ. 51.*

Но Даничић овде несумњиво није био у праву, јер акузатив у овим реченицама није у истој функцији као акузатив у горњим примерима са којима он ове доводи у везу. Овде је акузатив *снахин вјенац* (м. ген. *снахиног вјенца*) у функцији објекта где је логички субјекат *му*. Међутим у горњим примерима акузатив је у функцији субјекта, нпр.: *Стаде писка јадне калуђере*, као *Калуђере би страх* — како је и Даничић утврдио (в. горе).

Његош је у стиховима са *жао*, *жалије* у предикату — могао да учини „преношење“, тј. место личног предиката *више је жалио* да супституише *жалије му било*: место *Више је жалио снахин вјенац* дошло *жалије му било снахин вјенац*. То би се могло тумачити и као песничка слобода, али је то сигурно дијалекатска особина: *жалије му венац него главу* место *жалије му венца него главе*. Но ово нема ничега заједничког с ингресивним конструкцијама у којима је акузатив у функцији субјекта, нити се ови стихови могу поредити с њима.

Што се тиче саме Даничићеве примедбе да акузатив у ингресивним конструкцијама типа *Стаде писка јадне калу-*

ђере — није особина народног говора, она не стоји. Не само што су нам потврдили познаваоци црногорских говора да је она у њима врло обична, него и у шумадијским говорима, нпр. у Грузи, налазимо ове конструкције не само с генитивом већ и са акузативом, нпр.: *Жену стаде кукњава*. — *Жена плаче, дете стоји вриска*. — *Жене стоји вриска, људи се збунили*. Дакле *Жену стане кукњава* потпуно је аналогно обрту *Жену спонадне кашаљ, плач* и сл. или *Жену буде стид*. Синтаксички је иста вредност, али инпресивна конструкција се ипак одваја од ових предиката стања. Њихов предикат је динамичнији и субјекат је у њима активнији. Треба рећи да се у наведеним примерима из Грузе акузатив редовно јавља у иницијалном положају, а да је инпресивни глагол радије у презенту *стоји, стане*.

Миклошић није одбацивао ове инпресивне конструкције с акузативом. После наведених примера (Даничићевих) с генитивом, он у продужетку додаје: „Ређе стоји место генитива акузатив“ (S. 462), па наводи она три Његошева стиха којима Даничић не признаје народни карактер:

Фиска стоји младе убојнике.

Стаде писка јадне калуђере,

Стани смијех везирске рицале, — и овако их дефинише: „Ако би акузатив био изворни и номинатив (*фиска, смијех*) предикат, то би ове реченице ишле у исту категорију са онима које су третиране код акузатива, као што су: *њу буде стид, њега буде срамота, девојку буде страх* итд.“.

Даничић је овако дефинисао инпресивне конструкције с генитивом, видели смо, па и ове с акузативом („Овако би ишли и овакви примери. . .“), али је овим последњим спорио исправност употребе.

Ми прихватамо и Даничићево и Миклошићево мишљење у извесној мери: Даничићево да их ставимо у исту групу са оним првим које имају генитив субјекта, а Миклошићево у томе што их не сматрамо активним као прве. А у једних и код других налазимо заједничку инпресивност предиката, па зато сматрамо да их треба сврстати у исту класу:

Стаде вика добријех јунака.

Стаде писка јадне калуђере.

Ове конструкције са ингресивним предикатима дружније су и по значењу и по експресивности коју имају, него што су предикати стања са *стид*, *страх*, *срамота* и сл. Ови последњи предикати имају праву спону која је потпуно асемантична: *стид га је*, *стид га било*, *стид га беше*, *стид га је било*, *стид би га било*, *биће га стид* итд.

Ингресивни глаголи *стаде*, *стоји*, *стане*, *стани* и сл. у овим ингресивним предикатима номиналног типа, као и у оним глаголског типа са инфинитивом, носиоци су тзв. ингресивности, а наиме даје се јак подстицај субјекту раднику да врши радњу која нагло опочиње и бурно протиче. Глаголске именице, односно инфинитиви, носиоци су стварног значења у оваквим сложеним предикатима.

Ове ингресивне конструкције номиналног типа нешто су експресивније од ингресивних конструкција глаголског типа (с инфинитивом):

Исп. Стаде вика добријех јунака и

Јунаци стадоше викати.

Стаде писка јадне калуђере и

Калуђери стадоше пиштати.

Игрутин Стезовић